

Detlev Quintern

Tercüme: Hüsnü Yavuz AYTEKİN

Dekolonyal Hatırlama Kültürü Olarak Dahili (Kapsayıcı) Hatırlama Kültürü

Özet: Dahili (kapsayıcı) hatırlama kültürü olarak dekolonyal hatırlama kültürü, Almanca konuşulan dünyadaki müzeler açısından bir zorluk olarak kendini göstermektedir. Bir Avrupa kurumu olan müze, 19. yüzyıldan beri emperyalizmin tarihi ile iç içe geçmiştir. Ortaya çıkan antropoloji ve etnoloji disiplinleri, Asya, Afrika ve Amerika'yı damarları kesik [kan kaybeden] kıtalara dönüştüren, artık bilimsel olarak türetilmiş, yeniden ortaya çıkan sömürgeci dalganın bir parçasıydı. Coğrafya bilgisinin yanında etnolojik bilgi, zorla fethedilen bölgelere sömürgeci nüfuzun gerçekleştirilmesi açısından çok önemliydi. Afrika aynı zamanda, tarihsiz bir kıta olarak tasavvur edilmişti. Malum ilkel halkların yok olduğuna dair koyutlama, bu halkların sanatının ve genel olarak maddi kültürünün toplanmasını [koleksiyonunu] meşrulaştırdı. Humboldt Forumu ve diğer eski "etnoloji müzeleri" büyük zorluklarla karşı karşıya bulunmaktadır. Bir kurum olarak müzenin ve onu oluşturan disiplinlerin, özellikle de etnolojinin bilgi-tarihsel katarsisi, çağdaş bir post sömürgeci ve anti sömürgeci yeniden yönelimin yolunu açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: hatırlama kültürü, müze, postkolonyalizm, Humboldt Forumu

Dekolonyal Hatırlama ve Yağmalanan Kültürel Varlıkların İadesi

2022 sona ererken, hatırlama kültürüne ve politikasına ilişkin tartışmalar Benin'in sanat eserlerinin günümüz Nijerya'sına iadesi etrafında dönmektedir. Binlerce döküm bronz, ahşap oyma ve sair eserler 1897 yılında İngiliz sömürge birlikleri tarafından Benin'deki saraydan yağmalanmıştı. Kültür haydutları buradaki nesnelere, daha sonraki sömürgeci-askeri maceraları finanse etmek amacıyla kısa süre içinde satılacak nesnelere olarak gördüler. Özellikle Berlin Etnoloji Müzesi'nin o zamanki müdürü Felix Luschan'ın satın almaları sayesinde, binden fazla sanatsal eser Berlin, Dresden, Stuttgart, Köln ve Hamburg'dakiler de dahil olmak üzere yaklaşık yirmi Alman müzesine ulaşmıştır. Bu eserler bugün sanat ve antika piyasasında dolaşılıyor olsalardı, paha biçilmez sanat objeleri olacaktı. Ancak resmi müzelerde fiilen rehin olarak tutuluyorlardı (Wood 2012, 121). Hiçbir şekilde sadece maddi ve parasal değerlerle ölçülemeyecek bir rehine statüsü; aynı zamanda Afrika'nın tarihsiz bir kıta olarak uzun süredir devam eden Avrupa-merkezci efsanesinin sürdürülmesine de hizmet etmiştir. Aynı zamanda, çalınan Afrika sanatının müzeleştirilmesi, emperyal yorumlama üstünlüğünü [Deutungshoheit] güvence altına almıştır (von Luschan 1927).¹

Medya tarihi açısından bakıldığında müze; sinema, haftalık haber filmleri ve televizyonun ortaya çıkışından önce, icat edilmiş tarihi olmayan halklar ile hayali bir medeniyetin karşı karşıya bulunduğu düalist dünya görüşünü geniş halk kitlelerine yayan medya etkisine sahip en önemli kamusal alandı. Avrupa kamuoyunun öğrenemediği şey, sözde Afrika araştırmacılarının, müze profesyonellerinin ve sanat piyasasının yağmalanan kültür eserlerinin sanat tarihi açısından önemini farkında oldukları ya da en azından tahmin edebilecek düzeyde olduklarıydı. Hatıra portreleri de dahil olmak üzere döküm ve oyma Benin eserlerine duyulan ilgi, 20. yüzyılın başında bile hala baskın olan ve tarihselliği basitçe inkâr edilen sözde "çocukların ülkesi" ebedi "karanlık Afrika" şeklindeki dünya tasavvuruyla çelişiyordu. Nazi döneminin sömürgeci rövanşizmiyle birlikte, ırkçı Afrika imajı yeni bir yükseliş yaşadı. Sömürgeci-rövanşist Nazi ırkçılığının izi Kuma N'Dumbe tarafından "Hitler Afrika'da Ne İstiyordu" adlı çalışmasında ortaya konmuştur (N'Dumbe 1993).

1 Felix Luschan, 12. yüzyıla tarihlenebilen ve bronz ve pirinç eritme işlemleriyle üretilen hatıra başlarının, kabartmaların ve diğer antropomorfik ve zoomorfik formların sanat tarihi açısından olağanüstü öneme sahip olduğunun farkındaydı ve Afrika'nın olağanüstü kalitede kendi yaratıcı sanatını inkar etmek için Benin sanatını Avrupa ile karşılaşma ile temellendiren girişimleri aynı anda kınamıştır.

Uzun yıllardır Federal Almanya Cumhuriyeti'ndeki müzeler, koleksiyonlarında köken araştırması yapmakta ve çalınan sömürge mallarını iade etmektedir. Hamburg'da bulunan Museum am Rothenbaum (MARKK) Aralık 2022'de ilk üç Benin bronzunu Nijerya'ya teslim etmişti. Tahmini değeri 58,7 milyon avro olan toplam 179 bronzun daha iadesi konusunda Hamburg Belediyesi'nde anlaşmaya varıldı ve imzalar atıldı (NDR 2022).

Benin bronzları, Alman sömürge birlikleri, yerleşimciler, misyonerler veya sömürgeci gezgin tüccarlar tarafından doğrudan el konulmadığı için bir tür ikincil yağma malıdır. Afrika'da ve diğer kıtalarda kültür, sanat ve bilgi eserlerinin doğrudan Alman sömürge birlikleri tarafından sistematik olarak yağmalanması konusu henüz yeterince araştırılmamıştır. Bu, görünürdeki toplama metodolojisinin altında yatan epistemik şiddet ve onun aynı derecede sistematik ve insafsız uygulanışı için de geçerlidir. "Toplama" [Sammeln] kavramı, kültür ve bilginin vahşice çalınmasının doğru bir tanımı olmaktan çok, sonbaharın sonlarında ormanda mantar toplamayı hatırlatmaktadır.

Sözde Alman "himaye bölgelerindeki" sömürge askerleri sistematik ve amaçlı bir şekilde toplandı. Bu, keyfi aşırılıklardan ziyade güdümlü bir yağmaydı (Wißmann 1897).

Batı Afrika ülkesi Togo'daki *Jendi*'de, Yüzbaşı von Massow 1896 yılında pişmanlığını dile getirmiştir: "Tek tek kulübeleri temizletecek zamanımın bulunmamış olmamasına üzülüyordum; çok ilginç bazı şeyler kesinlikle gün ışığına çıkacaktı. Ayrıca çok büyük olduğu için Jendi'yi yerle bir etmekten kaçınmak zorunda kaldım" (Massow 2014, 197). Sömürge birliklerine verilen talimatlar, konutların yakılıp yıkılmadan önce sistematik olarak yağmalanmasını öngörüyordu. Sömürge birlikleri tarafından el konulan yağmalanmış mallar merkezi olarak Berlin Etnoloji Müzesi'nde depolanmıştır.

Sömürgeciliğin hizmetindeki Alman araştırmacılar –çoğunlukla sömürgeci fetihlerin öncüleri– bazı Afrika maskelerinin sanat tarihi açısından önemli konusunda bazen şaşkıncu derecede emindiler. 1880'lerde Orta Afrika'da Kongo'da sömürge hizmetinde bulunan Hermann von Wißmann, "türünün tek örneği" olduğuna inandığı "Baluba fetişi"ne sahip olabilmek için yerel bir saygın kişiyi kızını kaçırmakla tehdit etmişti (Wißmann 1891, 83).

Daha sonra Doğu Afrika'daki acımasız sömürge yönetimiyle ünlenen Wißmann'a, 1905 yılında Alman Sömürge Araştırma Enstitüsü olarak kurucularından biri olduğu Hamburg Üniversitesi'nin önünde bir heykel ithaf edildi. Kolonyal anıt 1967 yazında Alman Sosyalist Öğrenci Birliği (SDS) üyesi öğrenciler tarafından devrildi (Schütt 1992).

Alman müzelerindeki sanat ve kültür nesnelere kökeni (menşei) ve "koleksiyonculuk" yöntemleri hakkında ancak çok sayıda çağdaş sözde Af-

rika seyahati, araştırma raporu ve günlüğünün dikkatli bir şekilde okunması ve analizi fikir verebilir. Yakın tarihli çalışmalar, Alman sömürge yönetiminin 1880'lerin ortalarından itibaren Doğu, Güneybatı ve Batı Afrika'nın büyük bölümüne uyguladığı, Doğu Afrika örneğinde olduğu gibi, tarlaların işlenmesini imkânsız hale getirmek ve kıtlık yaratmak için kadınları ve çocukları büyük ölçekte kaçırmaktan çekinmeyen acımasız şiddeti incelemektedir. Doğu Afrika'da 1905–1908 yılları arasında sömürge yönetimine karşı başlatılan ve Almanca *Maj-Maj* olarak bilinen ayaklanmanın bastırılması sırasında halktan 300.000 kişi hayatını kaybetmişti. Öldürülen direnişçilerin ve sivillerin kafatasları, ırkçı antropoloji için görsel nesnelere popülar bir ganimet olmuştur. Tanzanyalı ünlü özgürlük savaşçısı Mkwawa'nın çekilen ve altınla kaplanan böyle bir azı dışı 115 yıl boyunca ailede kaldı ve oğuldan oğula aktarıldı. Mkwawa'nın büyük torunu Şef Adam Abdul Sapi'ye ancak 2014 yılında Prens'in ailesinin bir üyesi tarafından iade edildi (Künkler 2022, 104).

Araştırmacılar, Kaşifler – Avcılar ve Toplayıcılar

Araştırmacılar ve kaşifler hakkındaki mitler son çalışmalarda sorgulanmaktadır. Neredeyse istisnasız olarak, sözde Avrupalı kaşifler keşfettiklerini iddia ettikleri güzide yerlere, keşif için seçtikleri bölgeleri –Avrupalıların aksine– tüm coğrafi ve topografik ayrıntılarıyla bilen yerli halklar tarafından götürülmüşlerdir. Bu noktada örnek olarak sözde Avrupalı kaşiflerden yalnızca birini anmak gerekirse: İngiliz John Speke'ye Zanzibarlı Sidi Mübarek “Bombay”ın öncülük ederek eşlik etmesi, Speke'yi 1860'larda Nil'in kaynaklarına yaklaştırmıştır (Mathies 2018). Bazen Avrupalı “araştırmacılar” keşif yolculuklarında hamaklarda taşınırdı. Sivri uçlu taşlar, taşınan kişinin kalçasının yere çarpması durumunda kelimenin tam anlamıyla yakışıksızdı. Bugün hala etnoloji disiplininin kurucusu olarak takdir edilen Adolf Bastian, “Afrika Seyahatleri” (1859) adlı eserinde böyle bir olayı anlatmaktadır (Bastian 1859, 187).

Batıda Luanda (şimdiki Angola) kıyılarından henüz çok uzakta olmayan, Kongo'nun iç kesimlerine yapılan ilk “keşiflerde”, Bastian'a –yerel refakatçiler ve hamallara bağımlıydı– “uygarlık aygıtını” çok açık bir şekilde önünde taşımaması önerilir bir durum gibi görünmekteydi (Bastian 1859, 187). Bununla birlikte, “düzenli olarak organize olmuş, beyaz bir adamın liderliğinde ve tüfeklerle silahlanmış küçük bir grubun bile çoğu bölgede seyahat edilebileceği ve neredeyse her zaman hediye ya da tehditlerin doğru kullanımıy-

la hedeflerine ulaşabilecekleri” kanaatindeydi (Bastian 1859, 63). Bu nedenle rapor, bilgi tarihi açısından önem taşımaktadır, çünkü aynı zamanda etnolojinin ortaya çıkışı olan erken sömürgeci keşiflerin Avrupalılar tarafından bilinmeyen bölgelerde nasıl gerçekleştiği hakkında bilgi vermektedir. Bu erken aşamada, hala ihtiyatlı olmak esastı. Sömürge toplumlarının hizmetinde olan daha sonraki fetih seferleri, tüm taktiksel kısıtlamaları geride bırakmıştı. 1904–1906 yıllarında, amacı kauçuk, kereste ve diğer şeyler de dahil olmak üzere kaynakların sömürülmesi olan bir sömürge şirketinde çalışan Leo Frobenius, “Bakuba çocuğu”nun “chicotte” [su aygırı derisinden kamçı] ile dövülüşüne tanık olunan insanlığa dair görüşünü şu sözlerle en veciz biçimde aktarmaktadır: “Kıssadan hisse: Çocuğun üzerinde takozları unutmayın! Zencinin ırksal esaretinin yükünü doğrudan hissetme ihtiyacı benim için nadiren bu kadar açık hale gelmiştir [...]” (Frobenius 1907, 53). Bu noktada Frobenius’un şiddetli fantezilerini ve marşlarını Kassai Şirketi’nin hizmetinde bırakıyoruz.

İlkel [Doğal] Halkların Soyunun Tükenmesi Üzerine

En iyi ifadeyle –insanların, icat edilmiş ırklar biçiminde ırkçı hiyerarşisini düşünürsek– çarpıtılmış ve 18. yüzyılın sonlarından 21. yüzyıla kadar süregelen bir insan imgesi, salt bilgisizlik, cehalet ve kibirli üstün insan küstahlığının bir karışımı olarak kendini göstermektedir. Bu insan imgesi 19. yüzyıl boyunca giderek bilimselleştirilmiştir.

Antropoloji veya etnoloji gibi gelişmekte olan bilimsel disiplinler, Afrika, Asya ve Amerika’daki kültürler kategorize edilip klişeleştirilirken “ilkel halkların yok olacağı” (Adolf Bastian) öngörüsünde bulunmuştur. Varsayılan ve belki de bilinçdışı düzeyde özlenen “yok oluşları” yine de önemli değildi çünkü bu yok oluş yasaya dayalı ve kaçınılmaz bir tarihsel süreç olarak anlaşıyordu (Bouba & Quintern 2010, 15). Bundan çok daha ağır basan ise “psikolojik yok oluş –etnik özgünlüklerin literatürde ve müzelerde incelenmek üzere muhafaza edilmeden önce kaybedilmesi [...]” idi (Bastian 1881b, 81).

Genellikle etnoloji disiplininin kurucusu olarak gösterilen Adolf Bastian, 1869 yılında “Berlin Antropoloji, Etnoloji ve Tarih Öncesi Derneği”nin kurucuları arasında yer almış ve “Zeitschrift für Ethnologie” dergisinin editörlüğünü yapmıştır (Bolz 2020, 31). Adolf Bastian, 1860 gibi geç bir tarihte, güney eyaletlerindeki plantasyonlarda Afrikalıların köleleştirilmesinin sürdürülmesi lehinde konuşmuştu: “[...] tesadüfi yerel konjonktürler nedeniyle doğanın en düşük durumundaki insanların en yüksek eğitilmiş ırkla temas ettiği

güney eyaletlerinde, ani zıtlığı eşitlemek için hizmet ilişkisi daha çok kölelik olarak bilinen tabiiyet biçimi altında gerçekleşmelidir [...]” (Bastian 1860, 395). Yirmi yıl kadar sonra –1873’ten beri Berlin’de kurucuları arasında yer aldığı Kraliyet Etnoloji Müzesi’nin müdürüydü– şöyle yazmıştı: “Zayıf ilkel halklardan bazıları yabancı kültürün ani müdahalesi karşısında direnç göstermeden çöker, fiziksel ve psikolojik olarak hemen bütünüyle yıkılır; hatta bedensel varoluşları sonrasında da yok olur” (Bastian 1881a, 65).

Peki ama neden “ilkel halkların yok oluşu” konusunda kesin bir kanı bulunmaktaydı? Doğaya yakalanmış ve geçmişe lanetlenmiş olarak öylece ölüp gittiler mi? Beyaz Avrupalılara sadece kendileri tarafından aşılmış ve doğa durumunda sabitlenmiş bir tarih öncesini mi hatırlatıyorlardı? Doğa durumunu geride bırakan ve artık uygarlığa giden yolu tırmanan sadece beyaz Avro-Amerikalılar mıydı? Bu ve benzeri efsaneler sadece bilimsel kanonda sağlam bir yer edinmekle kalmamış, aynı zamanda öncelikle, çoğaltıcı olan müzeler aracılığıyla kamuoyuna da taşınmıştır.

Berlin Afrika Konferansı (1884–1885) ile aynı zamanda başlayan Afrikaya hücum –Avrupalı sömürgeci güçler, Alman Şansölyesi Bismarck’ın himayesinde kıtayı kendi aralarında paylaşmışlardı– vahşet ve zalimlik açısından Afrika’da önceki yüzyıllarda yaşanan köleleştirmeden hiç de aşağı kalmıyordu. Aksine, Avrupa sömürge yönetiminin kıyı şeritlerinin ötesine geçerek iç kesimlere kadar uzanmasıyla, zorunlu çalıştırma Afrika’nın içlerine kadar taşınmıştır.

Daha sonra filme de çekilen toplumsal eleştiri romanları ve bu romanların karakterleri Tom Sawyer ve Huckleberry Finn ile dünya çapında ün kazanan Mark Twain, emperyalizm karşıtı tutumuyla daha az tanınmaktadır. 1901–1905 yılları arasında, ABD’nin 1898’de Filipinler’i işgal etmesinin ardından kurulan Amerikan Anti-Emperyalist Derneği’nin başkan yardımcılığını yapmıştır. O, Kongo’da gelişmekte olan otomobil lastiği endüstrisi için çok önemli olan kauçuğu toplamak için kullanılan çocukların bile ellerinin kesildiği akıl almaz acımasızlığı belgeledi. Zorla çalıştırma rejimine karşı işlendiği iddia edilen suçlar için bir “ceza” (Twain 1905). Sömürge işgalinin en acımasız ve en kanlı aşaması 1890 ile 1905 yılları arasında Kongo’da yaşanmıştır (Hochschild 1998, 12). Adam Hochschild, 1920 yılına kadar sadece Kongo’da Belçika sömürge yönetiminin kurbanlarının sayısının yaklaşık on milyon kişi olduğunu tahmin etmektedir (Hochschild 1998, 257).

“İrk” [Rasse] kavramını İngilizceden Almancaya kazandıran Kant, “sadece beyazların dışında” (Kant 1997, 1187) tüm “ırkların” yok edileceğine kanidir. Sömürgeci gerçeklik tarih temennilerini mi takip etmiştir? 19. yüzyılın başından beri, hiyerarşik ve ırkçı bir insan imgesi, Kant’tan Hegel’e ve Hegel’in Afrika imgesine katılan Karl Marx’a kadar, felsefe ve tarihin akışına dair fi-

kirlerin üzerinde hayalet gibi dolaşmış ve sona eren 20. yüzyılın “modernite” tasavvurlarına kadar devam etmiştir (Quintern 1996, 108).

Hegel için Afrika, “tarihsiz ve açılmamış olan, hala tamamen doğal tinin içinde sıkışıp kalmış ve burada sadece dünya tarihinin eşliğinde gösterilmesi gereken bir yerdi” (Hegel 1970, 129). 1990’ların Afrika ile ilgili tarih yazımında bile, Hegelci ruha sahip Avrupa-merkezci tarihsel efsaneler kullanılmaya devam ediyordu. Nihai itibarla, “kıtanın deniz yoluyla etrafının dolaşılması ve transatlantik köle ticaretiyle başlayan Afrika’nın dünya ekonomisine yavaş entegrasyonu, kıtayı bir bütün olarak artan ve tektipleştirici bir dış etkiye maruz bıraktı ve bölgesel otonomileri dağıttı” (Harding 1994, 93).

Hint Okyanusu boyunca uzanan geniş ticaret, kültür ve bilgi ağları, sömürgeci müdahaleden çok önce Eski Dünya’yı, yani Asya, Afrika ve Avrupa’yı birbirine entegre etmişti. Avrupalılar Madagaskar hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadan önce bile burası önemli bir ticaret limanına sahipti. Janet Abu Lughod’un etkileyici bir şekilde ortaya koyduğu gibi, 13.–14. yüzyılların dünya sisteminde Hıristiyan Avrupa nispeten önemsiz bir role sahiptir (Abu Lughod 1991, 355). Sömürgeci istilasından önceki kapsamlı Afro-Asya ilişkileri açısından bir başka örnek de kauri midyelerinin para birimi olarak kullanılmasıdır. Hint Okyanusu’nun ortasındaki Maldivler’de elde edilen bu paralar hem Güneydoğu Asya’da dolaşıma girmiş hem de Batı Afrika’da değer karşılığı olarak kullanılmıştır (Frank 1998, 92). Hindistan’da gemi yapımı da dahil olmak üzere geniş üretim sektörleri sanayileşmişti. İngiliz sömürgeciliği, tekstil üretiminde Hint rekabetini şiddet kullanarak ortadan kaldırmıştır. Afrika, Asya ve Amerika kıtalarındaki bilgi ve tekniklerin emperyalist temellüküne, bunların ortaya çıktıkları yerde yok edilmesi eşlik etmiştir.

Hint Okyanusu’ndaki yoğun, kıtalararası ve büyük ölçüde barışçıl ticari ve kültürel ilişkiler, Avrupalı güçlerin sömürgeci müdahalesiyle bozulmuştur. Portekiz daha önce Arap-Afrika bilgisine cebren el koymuştu; bu bilginin uyarlanması ve kendi kültürüne uygun hale getirilmesi neticesinde Afrika’da yelken açması mümkün olacaktı. İspanya ve Portekiz, 1494 Tordesillas Antlaşması’nda, kendileri için hâlâ büyük ölçüde bilinmeyen dünyayı nihayet paylaşmışlardı (Quintern 2021). Eduardo Galeano’nun 1971’de Amerika kıtası örneğiyle etkileyici bir şekilde ortaya koyduğu şey (Galeano 1971), Asya ve Afrika için de geçerliydi –onlar da kesik damarları olan kıtalar haline geldiler. Emperosen (Quintern 2020b)² –15. yüzyılın son on yılında yeni

2 “Emperosen” kavramı, “antroposen”den farklı olarak, yaşamın dokusuna uzun bir zaman dilimi boyunca izlenebilen ve insanların eşit bir rol oynamadığı yıkıcı müdahaleyi ifade etmektedir.

ufuklara açılan ve 19. yüzyılın sonlarına doğru Afrika kıyılarından kıtanın içlerine doğru ilerlemeye başlayan, toplumların, insanların, doğanın ve kozmosun hassas dokusuna ve karşılıklı etkileşimine yapılan emperyal ve gideerek yıkıcı müdahale- acımasız ve eleştirel bir yeniden değerlendirmeyi gerektirmektedir.

Karşılaştırmalı Dekolonyal Hatırlama Kültürü

İngiltere ve Fransa’da sömürgecilik karşıtı eleştiri uzun bir tartışmaya dayanmaktadır.³ Fransa’da Ho-Chi Minh, Komünist Parti’nin daha 1920’lerde sömürgecilikten etkilenen halklarla dayanışma içinde olmamasını eleştirmişti. Almanca konuşulan ülkelerdeki gelişmelere kıyasla bir diğer önemli fark da Fransa ve İngiltere’de Mağrip, Batı Afrika, Hint alt kıtası veya Karayipler gibi eskiden sömürge olarak işgal edilmiş ve hakimiyet altına alınmış bölgelere yapılan işgücü göçünün anavatan referansına sahip olmasıdır. Alman sömürgeciliği, İspanya, Portekiz, Hollanda, Belçika, Fransa veya İngiltere gibi Avrupalı sömürgeci güçlerin uzun süreli yönetimlerine kıyasla kısa sürmüştür. Almancayı eğitim dili haline getirecek dilsel kültürleşme ne Afrika’da ne de Güney Pasifik’te gerçekleşmiştir.

Fransız sömürge anavatanı ile onun Arap ve Afrika sömürgeleri arasında ya da bugün resmi olarak varlığını sürdüren ve zaman zaman dolaylı sömürge yönetim biçimlerini (*dolaylı yönetim*) tercih eden geniş İngiliz Milletler Topluluğu arasında olduğu gibi uzun bir hakimiyet sürecinde biçimlenen sömürgeci bir asimetri gelişmemiştir. Bu hiçbir şekilde sömürgeci şiddetten vazgeçildiği anlamına değil, sadece yerel yönetimlerin sömürgeci idari yapılara eklenmesine daha güçlü bir şekilde odaklanan bir hakimiyet biçiminin uygulanması anlamına geliyordu. Buna Anglofon bir kültürleşme eşlik etmiştir.

Karayipler’deki Martinik’ten gelerek Cezayir Kurtuluş Cephesi’ne doktor ve psikiyatrist olarak katılan Frantz Fanon tarafından yazılan ve post-sömürgeci araştırmalarda günümüze kadar yoğun bir şekilde tartışılan –Jean Paul Sartre’ın bir önsöz yazdığı– “Yeryüzünün Lanetlileri” (Fanon 1963, 1961 Fransızca basım) adlı eseri Fransa’da kendisine bir okur kitlesi bulmuştur. Sömürgeci dil politikası sürecindeki kültürleşme sorunu –bu durumda

3 Fransa’da, Fransız sömürge yönetimini sosyal bilim perspektifinden inceleyenler Pierre Bourdieu ve Abdelmalek Sayad olmuştur (bkz. bu ciltteki kitap incelemesi).

Fransızca– bu bağlamda küçümsenmemesi gereken bir rol oynamaktadır. Eser, bu dünyanın lanetlilerine, yağmalanmışlara ve Avrupa sömürgeciliği tarafından varlıkları sorgulananlara, kendi emperyal karşıtlığına dönüştürülen hümanizm, hayırseverlik vb. değerler başta olmak üzere her bakımdan Avrupa’yı terk etme çağrısında bulunmasına rağmen, sömürgeci yöneticilerin dili olan Fransızca olarak yazılmıştır. “İnsan hakkında konuşmaktan vazgeçmeyen, onu karşılaştığı her yerde, kendi sokaklarının her köşesinde, dünyanın her köşesinde öldüren bu Avrupa’yı terk edelim” (Fanon 1963, 311) [yazarın kendi tercümesi, H. Y. A.]. Fransızca’daki uzun sömürge karşıtı gelenek ve Fransa’da bu gelenekten doğan girişimler sayesinde 2001 yılında kölelik ve köle ticareti resmi olarak insanlığa karşı işlenen suçlar olarak sınıflandırılmıştır. Kanun, köleliği ve köle ticaretini geniş, tarihi ve coğrafi anlamda kapsamaktadır: “... l’esclavage d’autre part, perpétrés à partir du xve siècle, aux Amériques et aux Caraïbes, dans l’océan Indien et en Europe contre les populations africaines, amérindiennes, malgaches et indiennes constituent un crime contre l’humanité.” (Mad. 1) (Legifrance 2001).

2005 yılında, Fransız-Cezayir uzlaşma ya da dostluk anlaşmasının (*traité d’amitié*) imzalanması öncesinde, 8 Mayıs 1945’te Cezayir’in Sétif kentinde binlerce Cezayirli’nin hayatına mal olan sömürgeci katliamlar için Cezayir’den özür dilenmesi talep edildi. Halk, Nazi faşizmi artık boyun eğdiğine göre –Cezayirli askerler de Avrupa’nın faşizmden kurtarılmasında önemli bir rol oynamıştı– Fransa’dan uzun zamandır bekledikleri bağımsızlığı kazanma umuduyla gösteri yapmıştı (Le Monde 2006).

Fransız hükümeti 1961 katliamını ancak Ekim 2021’de, 60. yıldönümünde tanıdı. Ekim 1961’de Paris’in ortasında, Cezayir’in bağımsızlığı için sokaklara dökülen Cezayirli barışçıl göstericilerden iki yüz ya da daha fazla kişi –tarihçiler arasında kurbanların sayısı konusunda hala bir uzlaşma yok– öldürülmüştü (Rothberg 2009, 232). Medya tarafından uzun süre gizlenen katliamdan günler sonra bile Paris Seine nehrinde cesetler yüzmeye devam ediyordu.

Sömürge yönetimi hatıralarının göçmen ve mülteci topluluklarında mevcut olduğu Fransa ve İngiltere’nin aksine Almanya, 1960’ların başından bu yana acil ihtiyaç duyulan işçileri Afrika’daki eski sömürgelerinden değil –bunlar Birinci Dünya Savaşı’nın bir sonucu olarak İngiltere ve Fransa’ya bırakılmıştı– esas olarak Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve İtalya’dan temin etmişti. Ancak bu hiç bir şekilde, göçmenlerin Federal Cumhuriyet’te ırkçı ve neofaşist şiddetin hedefi olmadığı anlamına gelmez. 1990’lardan bu yana giderek daha fazla hedef haline gelen göçmenler ve mülteciler, günümüze kadar neonazi kundaklama saldırılarının ve cinayetlerinin kurbanı olmaya devam etmektedir.

Almanya’da Göç Üzerine Dokümantasyon Merkezi ve Müzesi Derneği (Dokumentationszentrum und Museum über die Migration in Deutschland e.V. – DOMID), 23 Kasım 1992 tarihinde Arslan ailesinin Mölln’deki evinin kundaklanmasının ardından gönderilen “Mölln mektuplarını” –kartpostallar, çizimler, taziyе mesajları vb.– muhafaza etmektedir. Daha önce bu belgeler 2019 yılına kadar Mölln şehir arşivinde saklanmış, aile çok sayıda dayanışma ve taziyе mesajından haberdar olmamıştı.

Mölln’deki suikastın kurbanları 51 yaşındaki Bahide Arslan ile torunları on yaşındaki Yeliz Arslan ve on dört yaşındaki Ayşe Yılmaz’dı. Dokuz kişi de yaralanmıştı. Cinayet gecesinden kıl payı kurtulan İbrahim Arslan’ın talebi üzerine mektuplar ilk olarak 2019 yılında Arslan ailesine teslim edilmiş, Arslan ailesi de mektupları DOMİD’e teslim etmiştir (DOMID 2022).

Göçmenlere yönelik terör dalgası, 1993 yılında Solingen’de beş insanın hayatına mal olan kundaklama saldırısından, Lübeck mülteci yurduna yapılan ve ilk başta alaycı bir şekilde bizzat yurttan kalan Safan Eid’in sorumlu tutulduğu –1996 yılında on mültecinin öldüğü– saldırıdan, NSU olarak adlandırılan Neo-Nazi örgütünün sinsice seri cinayetlerine ve en son Şubat 2021’de Hanau’da dokuz kişinin öldürülmesine kadar uzanmaktadır. İrkçi motifli terör dalgası 1990’ların başında yükselmeye başladığında, sadece 1990 ve 1992 yılları arasında 1129 kundaklama saldırısı belgelenmiş, ancak bunların sadece yüzde 20’sinden azı çözülebilmektedir (Perimelli 2020, 22).

Eğer kapsayıcı bir hatırlama kültüründen bahsedilecekse, ırkçı cinayetlerin yakın tarihi dışarıda bırakılmamalıdır. Öyle görünüyor ki –ve burada sorulması gerekmektedir ki– bu cinayetler bir tür arketipik Türk ve/veya İslamofobiden beslenmektedir, çünkü ırkçı terör genellikle Türkiye bağlantılı kişi ve yerleri hedef almıştır. Rüdiger Lohlker “İslamofobi” terimini eleştirel bir şekilde sorgulamaktadır, çünkü ırkçı ve oldukça normal olan hıncılar reel bir İslama veya reel Müslümanlara yönelik olmayıp, kısmen hezeyan dolu-sapkınca, ancak toplumsal normallikle bağlantılı önyargılardan beslenmektedir (Lohlker 2021).

Almanya’da Sömürgecilik Eleştirisinin Tarihi Üzerine

Batı Almanya’da sömürgecilik karşıtı eleştiri, 1967’lerdeki ilk öğrenci hareketlerine kadar geri gider. Parlamento dışı muhalefet kurumları arasında ilerlemeye başlayınca, 1970’lerde Batı Almanya’da genel anıt deviren aktivizm yavaş yavaş dinmeye yönelmişti. Ancak *Black Lives Matter* hareketi-

nin –ABD tarihindeki tartışmasız en büyük protesto hareketi⁴– yükselişiyle birlikte, 2020 yazından bu yana sömürgeci ve emperyalist anıtların devrilmesi, ABD'nin çok ötesine yayılan sömürge karşıtı ve ırkçılık karşıtı bir hatırlama faaliyeti haline geldi. Saurabh Dub *Rhodes must fall* (apartheid propagandacısı ve ırkçı Cecil Rhodes kastedilerek: “Rhodes düşmeli”), *Black Lives Matter* (Siyahi Hayat Önemlidir), *Native Lives Matter* (Yerel Hayatlar Önemlidir) ve diğer talepleri dillendiren anti-emperyal ve ırkçılık karşıtı hareketlerin geliştiği bu on yılı, uzun 2010'lar olarak adlandırmaktadır (Dube 2022). Hafıza kültürünün itekleyicisi olarak tarih uzun dalgalar halinde ilerlemektedir ve bu durum nihayetinde aşağıdan yukarıya tarih için de geçerlidir (Khella 1995, 45–46).

Bugün, hatırlama kültürü sadece Amerika Birleşik Devletleri'nde derin bir şekilde bölünmüş durumda değildir. Beyaz üstünlüğünün temsilcileri güney eyaletlerinin kölelik geleneklerine dayanırken, öncelikle aralarında Afro-Amerikalılar, ağırlıklı olarak İspanyolca konuşan Latin Amerikalılar, Kanada'daki *Amerikan Yerlileri* veya *İlk Uluslar*, Yerliler, Asyalılar, Araplar ve aralarında beyazların da bulunduğu diğer kültürel ve sosyal olarak marjinalleştirilenler olan *Renkli İnsanlar* sömürgeciliğe, ırkçılığa ve köleliğe karşı direnişin uzun tarihini hatırlarlar. *Black Lives Matter* hareketi İngiltere ve Fransa'da da özellikle süregelen ve ırkçı motifli polis şiddetine karşı protestolar şeklinde büyük dalgalar yaratırken, bunlar Almanca konuşulan ülkelerde pek fark edilmeden devam etmiştir.

Sömürgeciliğin Avrupa'nın insanlığa karşı işlediği suçlar bağlamında yorumlanması henüz çok yenidir. Bu durum eski sömürgeci güçler olan İspanya ve Portekiz için geçerli olduğu kadar, Hollanda, İngiltere, Belçika, Fransa ya da İtalya ve nihayetinde Federal Almanya Cumhuriyeti için de geçerlidir ki sonuncunun sömürge yönetimi, diğer Avrupalı güçlerle kıyaslandığında kısa süren ancak insanları en az onlar kadar hor gören ve en az onlar kadar kurbana sebep olan bir tarihe sahiptir.

Almanya'da, Federal Almanya ve Doğu Almanya'daki farklı hatırlama kültürleri arasındaki uzun süreli rekabet nedeniyle, post-sömürgeci eleştiri ancak 21. yüzyılın başında ilgili enstitülerin kurulmasıyla akademiye girmiştir. Doğu Almanya'da sömürgecilik ve emperyalizm üzerine Marksist-Leninist yorumlara dayanan akademik tartışma, 1950'lerin başından itibaren, aralarında 1880'lerden beri Reichstag konuşmalarında ve kamuoyu önünde Alman emperyalizminin zulmünü kınayan Rosa Luxemburg, Wilhelm

4 Çoğunlukla Afro-Amerikalıların polis tarafından tekrar tekrar öldürülmesi: 25 Mayıs 2020'de George Floyd'un öldürülmesi, Black Lives Matter hareketinin kitlesel protestolarının sokaklara taşınmasına neden oldu.

Liebknrecht ve August Bebel'in de bulunduğu, sömürgeciliği eleştiren seslerle bağlantılıdır.

Batı Almanya'da sömürgecilik karşıtı gelenekler ancak 1960'larda öğrenci ve parlamento dışı muhalefet hareketlerinin yükselişle yeniden ele alınmıştır. Nazi rejimi sırasında sürgünde yaşayan ve Almanca yazan münferit sömürgecilik karşıtı sesler vardı. Burada hukukçu ve Marksist Karl Korsch'tan bahsetmek gerekir. Kendisini Filipinler'in sömürgecilik ve ABD tarafından işgal edilmesine karşı mücadeleye adanmıştı. Alman hatırlama kültürü, Batı'da kapitalizm, Doğu'da sosyalizm sistemlerinin karşıtlığıyla bölünmüştü. Asya, Afrika ve Amerika'daki kurtuluş hareketleriyle dayanışmanın belirleyici bir rol oynadığı 1960'ların sonundaki emperyalizm karşıtı öğrenci hareketi, Alman sömürge yönetimi ve sömürge karşıtı direnişin anılarını canlandırmıştır. Afrika, Asya ve Amerika'dan sömürgecilik karşıtı metinler artık Almancaya çevrilmekte ve Batı Alman yayınevleri tarafından yayınlanmaktaydı. Bunların arasında Karayıplı düşünür, edebiyatçı ve şair Aimé Césaire (1913–2008) de olup, 1950'de yazdığı “Sömürgecilik Üzerine” (2021), Nazi faşizminin kurbanlarının anılmasına Afrika, Asya ve Amerika'da yüz yıllarca süren azgın sömürgeciliğin kurbanlarını da dahil edecek bir Avrupa hatırlama kültürü talebinde bulunmuştur:

“Evet, Hitler'in davranışını ve Hitlerizm'i detaylı bir klinik araştırmaya tabi tutmak ve yirminci yüzyılın o çok seçkin, o çok insanlı, o çok Hıristiyan yurttaşına, Hitler'in içinde 'yaşadığını', Hitler'in onun 'şeytani' olduğunu, onu kınarken mantık yoksunluğunu açık ettiğini ve temelde Hitler'de affetmediği şeyin, bizzat 'suç' değil, 'insana karşı işlenen suç' değil, 'insanın aşağılanması' değil, bilakis beyaz adama karşı işlenen suç olduğunu, beyaz adamın aşağılanması olduğunu ve şimdiye kadar sadece Cezayir'deki Arapların, Hindistan'daki hamalların ve Afrika'daki zencilerin maruz kaldığı sömürgeci pratiklerin Avrupa'da uygulanması olduğunu bildirmek için çaba sarf etmeye değer” (Césaire 2021, 15–16).

Batı Almanya'da 1960'lara kadar sömürgecilik karşıtı özgürlük hareketleriyle sadece birkaç dayanışmacı tutum vardı. Batı Almanya'da tarihin Avrupa-merkezliğin ötesinde yazılması ve sunulması tarihçi, coğrafyacı ve ekonomist Arno Peters'e (1916–2002) dayanır. Peters 1952 yılında Asya, Afrika ve Amerika'daki sömürgecilik karşıtı mücadelenin tarihine tablosal-kronolojik dünya tarihinde saygın bir yer veren senkronoptik bir dünya tarihi yazmıştı (Peters 2000).

1970'lerde, sömürge döneminde yağmalanan sanat eserlerinin iadesine ilişkin bir tartışma, kamuoyunun fazla ilgisini çekmeden başlamıştır. Etno-

log ve Bremen Denizaşırı Müzesi'nin o zamanki müdürü Herbert Ganslmayr (1937–1991) bugün geriye dönüp bakıldığında, Avrupalı sömürgeci güçler tarafından Afrika, Asya –Pasifik bölgesi her zaman dahil– ve Amerika'da yağmalanan maddi kültürün iadesi konusundaki güncel tartışmalar açısından Federal Almanya Cumhuriyeti'nde bir öncü olarak kabul edilmektedir. Ganslmayr 1976 yılında Bremen Senatosu'na bir Benin maskesinin Nijerya'ya iade edilmesini tavsiye etmişti (Savoy 2021, 70).

Bremen şehir eyaletinin sömürgecilik tarihi bağlamında özel bir yeri vardır. 1872 gibi erken bir tarihte Bremen'de sömürge ganimetlerini konu alan bir etnografya sergisi düzenlenmişti. Etiyopya İmparatoru Theodoros II'nin masasından gümüş süs eşyaları, bir dua kitabı, bir parşömen vb. gururla gösterime sunulmuştu. Daha sonra Afrika kâşifi olan Bremenli Gerhard Rohlfs, 1868 yılında İngilizlerin “cezalandırma seferi” olarak adlandırılan bir seferine katıldığında, bunları Etiyopya'nın Magdala kentindeki sarayda kelime-nin tam manasıyla çantasına atmıştı. Söylendiğine göre İmparatorun kendisi de yağma operasyonu sırasında intihar etmiştir. Rohlfs imparatorluk tacını Prusya Kralı Wilhelm'e hediye etti, o da tacı İngiliz Kraliçesi Victoria'ya miras bıraktı (Quintern 1998, 91).

Bremenli tütün tüccarı Adolf Lüderitz de 1883'te hileli arazi satın alma sözleşmeleriyle Güneybatı Afrika –bugünkü Namibya– kıyılarında geniş arazilere sahip olmuştu. Bremen, Nazi yönetimi sırasında kolonyal rövanşizm sürecinde “koloniler şehri” haline gelmiştir. Sadece sömürgeci Nazi dünya görüşünü arındırmakla kalmayan, aynı zamanda güney-kuzey uzlaşması anlamında diyalog yanlısı ve işbirlikçi bir yol izleyen Denizaşırı Müzesi tasarısının dekolonizasyonu, Bremen Denizaşırı Müzesi'nde ancak 1970'lerde başlamıştır. Bu duruma örnek olarak, ABD'nin Vietnam'da uyguladığı kimyasal savaşın (*Agent Orange*) sonuçlarına ilişkin işbirliğiyle hazırlanan Vietnam-Alman özel sergisi “Savaşın Ekolojik Sonuçları – Vietnam Örneği” verilebilir.

İnsanlığa karşı işlenen sömürgeci ve emperyalist suçlar bugünlerde bir kez daha kamusal alanda ve Berlin Humboldt Forumu da dahil olmak üzere Almanca konuşulan dünyada müzelerin ve hatırlama kültürünün yeni yönelimine ilişkin tartışmalara konu olmaktadır (Binter 2021).

1904–1908 yılları arasında o zamanlar “Alman Güneybatı” Afrika'sında Herero ve Nama halklarına yönelik olarak gerçekleştirilen ve General Lothar von Trotha'nın kötü şöhretli komutası altında her iki halktan 70.000'den fazla kişinin kurban gittiği soykırım, Federal Almanya Cumhuriyeti tarafından ancak 2015 yılında tanınmıştır. General Trotha soykırımı şu meşhur imha emriyle duyurmuştu: “Alman sınırı içinde, tüfeği olan ya da olmayan, sığırı olan ya da olmayan her Herero vurulacak, artık kadınları ve çocukları

almayacağım, onları halklarına geri süreceğim ya da vurduracağım” (BpB 2021). Direnen Hererolar aileleriyle birlikte Omaheke çölüne sürülmüştü. Su noktaları kapatılmıştı. On binlerce insan, kavurucu sıcak çöl tabanının altındaki kaya katmanlarını kazarak yeraltı suyu kaynağı olduğu düşünülen yerlere ulaşmak için bazen çıplak elleriyle boşuna çabaladıktan sonra susuzluktan ölmüştü. Namibya, yüz yıldan fazla süren uzun bir kurtuluş mücadelesi sonucunda Mayıs 1990’da bağımsızlığını kazanan son Afrika ülkesidir.

Bir şeyi hatıra çağırmanın semantiği, hafızanın ve bilincin daha derin katmanlarındaki hatıraların, eğer görünür değillerse, yeniden güncelleştirilebileceklerine işaret eder. Kolektif hatıralar da, başka geçmiş deneyimler, yaşanmışlıklar veya dolayımlanmış olay, olgu ve anlatılarla üst üste bindiklerinde unutulmuş, bastırılmış veya öylesine güncelin dışında olabilirler. Sömürgecilik sadece şiddet ve ekonomi tarihi değil, aynı zamanda bilgi, özellikle de sömürgecilik ve emperyalizm karşıtı direniş tarihidir.

Dekolonyal Hatırlama Ufukları

Napolyon yönetimindeki Fransa’nın 1798’deki Mısır’ı emperyalist fethi, “modern” emperyal hakimiyet iddiası için tarihsel bir başlangıç noktasını temsil eder (Said 2003, 47). Sömürgecilik ve emperyalizm karşıtı uzun direniş dalgası, yaklaşık iki yüz yıl süren bu hakimiyeti tamamen kırmadıysa bile belirgin bir şekilde zayıflatmıştır. Namibya’nın 1991 yılında bağımsızlığını kazanması ve Güney Afrika’daki Apartheid rejiminin sona ermesiyle birlikte Afrika’da sömürgecilik sonrası bir dönemden söz edilebilir. Ancak bu, yeni sömürgecilik ve emperyal bağımlılıkların üstesinden geldiği anlamına gelmemektedir.

Edward Said’in “Oryantalizm” kitabının (2003, 1978 ilk baskı) devamı niteliğindeki “Kültür ve Emperyalizm” (1993) adlı çalışması, sömürgecilik karşıtı hatırlama kültürü açısından büyük önem taşımaktadır. Bu kitap, Ceza-yir’deki kurtuluş mücadelesinin yanında yer alan Frantz Fanon ya da Cape Verde ve Gine-Bissau’daki Amílcar Cabral gibi sömürgecilik karşıtı direnişi ve küresel Güney’in ya da İrlanda’nın sömürgecilik karşıtı hafızasında yaşayan ve emperyalizm karşıtı, muhalif bilinliğe katkıda bulunan diğer birçok kadın ve erkeği hatırlatmaktadır (Said 1993, 239). Afro-Arap ve Asya halkları, Avrupa kökenli sözde üstün bir Oryantalizmin nesnelere değil, daha ziyade direnişçi özneler olarak sosyal ve kültürel geleceği şekillendirmektedirler; aynı çerçevede devam eden, tarihsel olarak belirlenmiş neokolonyal bağım-

lılıklar ve yapılar (Dünya pazarı, ticaret şartları vb.) gelişme potansiyellerine sınırlar koymaya devam etmektedirler.

Almanca konuşulan dünyada, Documenta 15'in sanat yönetmeni Okwui Enwezor, 2002 yılında Afrika'daki sömürgecilik ve emperyalizm karşıtı direnişe geniş yer ayırmıştı. "Afrika'da Bağımsızlık ve Kurtuluş Hareketleri 1945-1994", Enwezor tarafından daha önce Münih ve Berlin'de tasarlanan bir serginin başlığıydı. Sergiye eşlik eden "Kısa Yüzyıl" başlıklı kitap, Kwame Nkrumah, Patrice Lumumba, Cemal Abdünnasır ve Frantz Fanon'dan Amílcar Cabral ve Julius Nyerere'ye kadar, konuşmaları ve katkıları kitapta belgelenen sömürgecilik karşıtı hafızanın önemli şahsiyetlerinden sadece birkaçı olan Afrika kurtuluş mücadelesinin 30 önemli belgesini ve yazılı tanıklığını bir araya getirmektedir (Enwezor 2001).

Müzeler, sömürgecilik tarihini (öz)eleştirel bir şekilde yeniden özetlemek ve maddi kültür dayanak yapılarak Afrika, Asya ve Amerika'yı kamuya sunulan bir direniş tarihi anlamında görselleştirmek için ideal yerlerdir. Bu çerçevede, kamusal tarih olarak dekolonial hatırlama kültürü bir dizi zorlukla karşı karşıyadır. Müzeler yalnızca nesilleri sömürgecilik karşıtı, evrensel ve hümanist bir hatırlama kültürüne duyarlı hale getirmekle kalmaz, aynı zamanda Asya, Afrika ve Amerika halklarının tarihini, kültürünü ve bilimlerini de rehabilite edebilir. Bu bağlamda, dünyanın, tarihin ve insanlığın Avrupa-merkezci imajları düzeltilmelidir; bu sayede, direnişe ek olarak, en geniş anlamda bilgi kültürü merkezi bir rol oynayabilir. Bu en azından, Afrika'nın ve dünyanın diğer bölgelerinin tarihsizliği hakkındaki Avrupa merkezci mitlerin yalancılığını ortaya dökecektir. Geçmiş 12. yüzyıla kadar uzanan Benin bronzlarının döküldüğü eritme yöntemleri, Afrika'nın uzun ve gelişen sanat tarihine örneklik teşkil etmektedir. Avrupa sömürgeciliği onları neredeyse durma noktasına getirmiştir.

Sömürgeci kültürel yağmanın uzun tarihi bugün kültür politikaları ve müzeler tarafından hatırlanılmakta; Berlin Humboldt Forumu ve diğer müzelerin yönelimi hakkındaki tartışmalarda devam etmektedir. İnsanlığa karşı işlenen sömürgeci suçlar bağlamında, müzeler, öncelikli olarak da sömürgecilerin yağmaladığı mallardan oluşan büyük envanteriyle eski bilindik etnoloji müzeleri, (post-)göçmen toplumlarda önemli öğrenme ve hatırlama yerleridir. Sömürgecilik karşıtı hatırlama, göçmen ve mülteci topluluklarına bir hatırlama köprüsü kurma potansiyeline sahip olduğu için de çok önemlidir. Bu durum, diğer müzelere örnek teşkil edebilecek Berlin'deki Humboldt Forumu için özellikle geçerlidir (Nazan 2021). Sömürge tarihinin sayısız izlerini taşıyan kentsel alan, müzelerle bağlantılı bir kamusal alan olarak açılabilir. Eğer Hamburg'da, Wißmann Anıtının, sömürgecilerin insanlığa karşı işlediği suçların anısına bir Afrika Parkına yeniden yerleştirilmesi düşünülüyorsa,

Afrika'daki sömürgecilik karşıtı direniş ve bu direnişini sembolize eden kişilik olarak Mkwawa da unutulmamalıdır.

Kaynakça

- Abu Lughod, J. (1991): *Before European Hegemony. The World System A. D. 1250–1350*. Oxford University Press, New York.
- Bastian, A. (1859): *Afrikanische Reisen. Ein Besuch in San Salvador der Hauptstadt des Königreiches Kongo. Ein Beitrag zur Mythologie und Psychologie*. Heinrich Strack, Bremen.
- Bastian, A. (1860): *Der Mensch in der Geschichte. Zur Begründung einer psychologischen Weltanschauung*. Otto Wigand, Leipzig.
- Bastian, A. (1881a): *Die Vorgeschichte der Ethnologie*. Dümmlers Verlagsbuchhandlung, Berlin.
- Bastian, A. (1881b): *Der Völkergedanke im Aufbau einer Wissenschaft vom Menschen und seine Begründung auf ethnologische Sammlungen*. Ferdinand Dümmler, Berlin.
- Binter, J., Howald, C., Labischinski, I., Sporleder, B. & Weger-Sinn, K. (2021): *Machtbeziehungen. Ein Begleitheft zur postkolonialen Provenienzforschung in den Dauerausstellungen des Ethnologischen Museums und des Museums für Asiatische Kunst im Humboldt Forum. Staatliche Museen zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz*, Berlin.
- Bolz, P.(2020): *Adolf Bastian: Mitbegründer der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte (BGAEU) und erster Direktor des Museums für Völkerkunde Berlin*. In: *Mitteilungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte*, 41, 31–44.
- BpB. Bundeszentrale für Politische Bildung (2021): *Völkermord an Herero und Nama: Abkommen zwischen Deutschland und Namibia*. <https://www.bpb.de/kurz-knapp/hintergrund-aktuell/335257/voelkermord-an-herero-und-nama-abkommen-zwischen-deutschland-und-namibia/>, [17. 03. 2023].
- Bouba, A. & Quintern, D. (Hg.) (2010): *Das Bild von Afrika. Von kolonialer Einbildung zu transkultureller Verständigung. Interdisziplinäre Beiträge zum Bild von Afrika in den Wissenschaften*. Weissensee Verlag, Berlin.
- Césaire, A. (2021): *Über den Kolonialismus*. Alexander, Berlin.
- Do Mar Castro Varela, M. & Dhawan, N. (2015): *Postkoloniale Theorie Eine kritische Einführung*. transcript, Bielefeld.
- Dube, S. (2022): *Decolonial Dissonance*. In: *IWM post 130. Ancient Help for Current Problems*. Institut für die Wissenschaften vom Menschen. <https://www.iwm.at/publication/iwmpost-article/decolonial-dissonance#1>, [17. 02. 2023]

- Enwezor, O. (Hg.) (2001): *The Short Century: Independence and Liberation Movements in Africa, 1945–1994*. Prestel, München, London, New York.
- Fanon, F. (1961): *Les damnés de la terre*. Paris.
- Fanon, F. (1963): *The Wretched of the Earth*. Grove Press, New York.
- Frank, A. G. (1998): *ReOrient. Global Economy in the Asian Age*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London.
- Freie und Hansestadt Hamburg, Behörde für Bildung und Berufsausbildung (2015): *Koloniale Straßennamen – Kolonialakteure*. <https://www.hamburg.de/kolonialakteure/>, [06.09.2023].
- Frobenius, L. (1907): *Im Schatten des Kongostaates. Bericht der ersten Reisen der D.I.A.F.E. von 1904–1906, über deren Forschungen und Beobachtungen auf geographischem und kolonialwirtschaftlichem Gebiet*. Georg Reimer, Berlin.
- Galeano, E. (1971): *Las venas abiertas de America Latina*. Siglo XXI Editores, Mexico.
- Ganslmayr, H. & von Paczensky, G. (1984): *Nofretete will nach Hause. Europa – Schatzhaus der Dritten Welt*. Bertelsmann, München.
- Harding, L. (1994): *Einführung in das Studium der afrikanischen Geschichte*. LIT, Münster, Hamburg.
- Hegel, G. W. F. (1970): *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie I. Suhrkamp*, Frankfurt a. M.
- Hochschild, A. (1998): *King Leopold's Ghost. A Story of Greed, Terror and Heroism in Colonial Africa*. Mariner Books, Boston.
- Legifrance (2001): *Loi n° 2001–434 du 21 mai 2001 tendant à la reconnaissance de la traite et de l'esclavage en tant que crime contre l'humanité*. <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000405369/>, [17.02.2023].
- Le Monde (2006): *France et Algérie reportent la signature d'un traité d'amitié*. https://www.lemonde.fr/afrique/article/2006/04/11/la-france-et-l-algerie-reportent-la-signature-d-un-traite-d-amitie_760339_3212.html, [17.02.23].
- Nazan, Ö. (2021): *Kulturerbe: Restitution und komplementäre Wege*. In: *Humboldt Forum (Hg.): (Post) Kolonialismus und Kulturelles Erbe*. Hanser, München.
- NDR. Norddeutscher Rundfunk (Hg) (2022): *Hamburg gibt erste Benin-Bronzen an Nigeria zurück (18.12.2022)*. <https://www.ndr.de/nachrichten/hamburg/Hamburg-gibt-erste-Benin-Bronzen-an-Nigeria-zurueck,beninbronzen108.html>, [17. Februar 2023].
- N'Dumbe, K. (1993): *Was wollte Hitler in Afrika? NS-Planungen für eine faschistische Neugestaltung Afrikas*. IKO-Verlag für Interkulturelle Kommunikation, Frankfurt a. M.
- Kant, I. (1997): *Menschenkunde. Die Vorlesungen des Wintersemesters 1781/82 aufgrund der Nachschriften*. In: *Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften (Hg.): Kants Gesammelte Schriften, Band XXV*. Berlin.

- Khella, K. (1995): Universalistische Geschichtstheorie, Grundlegung der “Universalistischen Geschichtstheorie”. Theorie und Praxis, Hamburg.
- Künkler, E. (2022): Koloniale Gewalt und der Raub kultureller Objekte und menschlicher Überreste. Eine systematische Übersicht zu Militärgewalt und sogenannten Strafexpeditionen in deutschen Kolonialgebieten in Afrika (1884–1919). In: Deutsches Zentrum Kulturgutverluste (Hg.): Working Paper Deutsches Zentrum Kulturgutverluste, 2/2022. Magdeburg.
- Lohlker, R. (2021): Zwischen Wiener Wald und Moslemkuttan. (Alp-)Träumereien eines weißen älteren Mitteleuropäers. Logos, Berlin.
- Massow, V. (2014): Die Eroberung von Nordtogo 1896–1899: Tagebücher und Briefe. Edition Falkenberg, Bremen.
- Mathies, V. (2018): Im Schatten der Entdecker. Indigene Begleiter europäischer Forschungsreisender. Ch. Links, Berlin.
- Peters, A. (2000): Synchronoptische Weltgeschichte. 2 Bände. Frankfurt a. M.
- Pirenelli, M. (2022): Umkämpftes Erinnern. Für eine migrantisch situierte Geschichtsschreibung. In: BpB. Bundeszentrale für Politische Bildung (Hg.): Rechte Gewalt in den 1990er Jahren. Aus Politik und Zeitgeschichte., 72, 49–50.
- Quintern, D. (1996): Reisen in vergangene Gegenwart. 100 Jahre Übersee-Museum Bremen Kontinuität und Wandel in der “Welt unter einem Dach” (1896–1996). Teil I: Kolonialhistorischer Kontext. Übersee Museum, Bremen.
- Quintern, D. (1998): Kolonialpolitische Ambitionen von Gerhard Rohlfs, dargestellt am Beispiel von Abessinien, In: Kulturreferat Bremen Nord im Ortsamt Vegesack in Zusammenarbeit mit dem Zentrum für Afrika-Studien/Universität Bremen (Hg.): Afrika – Reise. Leben und Werk des Afrikaforschers Gerhard Rohlfs (1831–1896). Horlemann Verlag, Bremen, Bonn, 87–94.
- Quintern, D. (2017): The Objects’ Wounds – the Musealization of Africa and the Dismembering of Colonial Violence. In: BIGSAS-Workgroup (Hg.): Tracks and Traces of Violence. Representation and Memorialization of Violence: Views from Art, Literature and Anthropology. LIT Verlag, Münster, Zürich, 299–313.
- Quintern, D. (2020a): Zur Leistungsfähigkeit der Universalistischen Geschichtstheorie von Karam Khella. Theorie und Praxis, Hamburg.
- Quintern, D. (2020b): Justice after Marx. In: Kerstin, K. & Quintern, D. (Hg.): From Marx to Global Marxism. Eurocentrism, Resistance, Postcolonial Criticism. Wissenschaftlicher Verlag, Trier.
- Quintern, D. (2021): How to conquer the world? Cartographical knowledge in an early colonialist context. In: Postcolonial Interventions: An Interdisciplinary Journal of Postcolonial Studies, 6(1), 144–194.
- Rothberg, M. (2009): Multidirectional Memory. Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization. Stanford University Press.

- Said, E. W. (1978): *Orientalism*. New York.
- Said, E. W. (1993): *Culture and Imperialism*. Vintage Books, New York.
- Said, E. W. (2003): *Orientalism*. London.
- Savoy, B. (2021): *Afrikas Kampf um seine Kunst. Geschichte einer postkolonialen Niederlage*. C. H. Beck, München.
- Schütt, P. (1992): *Der Denkmalsturz*. TAZ. Die Tageszeitung (7.8.1992). <https://taz.de/!1658712/>, [17.02.2023].
- Twain, M. (1905): *King Leopold's Soliloquy. A Defense of his Congo Rule*. P.R. Warren, Boston.
- Von Luschan, F. (1927): *Benin-Altertümer*. Nachlass Prof. Dr. Felix von Luschan. Deutsche Nationalbibliothek, Frankfurt a. M., Leipzig. <https://portal.dnb.de/bookviewer/view/1181819695#page/n0/mode/1up>, [05.09.2023].
- Wißmann, H. (1891): *Im Innern Afrikas. Die Erforschung des Kassai während der Jahre 1883, 1884 und 1885*. Brockhaus, Leipzig.
- Wißmann, H. (1895): *Schilderungen und Rathschläge zur Vorbereitung für den Aufenthalt und den Dienst in den Deutschen Schutzgebieten*. Mittler, Berlin.
- Wood, P. (2012): *Display, Restitution and World Art History: The Case of the "Benin Bronzes"*. In: *Visual Culture in Britain*. 13(1), 115–137. <https://doi.org/10.1080/14714787.2012.641854>.